

18. Yüzyılda Erzurum Kalesi'nde Bulunan Toplar ve Malzemeleri

Cannons and Materials in Erzurum Castle during the 18th Century

Uğur DEMLİKOĞLU*

Özet

Top, Osmanlı ordusunda I. Murad döneminden itibaren kullanılmaya başlanmış meydan muharebelerinde ve kale kuşatmalarında Osmanlı ordusunun en önemli ateş gücünü oluşturmuştur. Osmanlı orduları gerek doğuda gerekse batıdaki seferlerinde çeşitli çap ve büyüklükte topları sayesinde parlak zaferler elde etmiş ve alınması güç kaleleri döktürdüğü toplar sayesinde kısa sürede fethetmiştir. Osmanlı Devleti ihtiyaç duyduğu topları İstanbul'da döktürdüğü gibi önemli hudut bölgelerinde özellikle de stratejik öneme haiz önemli kalelerde de bulundurmuş ve gerektiğinde top dökümünü kalelerde de gerçekleştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin şark hududunda bir serhat kalesi hüviyetine sahip olan Erzurum Kalesi'nde çeşitli çap ve büyüklükte toplar ile topun intikalinde kullanılan top arabaları ve top arabalarına ait çeşitli koşumlar da mevcut olmuştur. Bu makalede, Osmanlı arşiv belgelerinden istifade edilerek 18. yüzyılda Erzurum Kalesi ve tophanesinde mevcut bulunan çeşitli çap ve büyüklükte ki toplardan, top arabaları ve top arabalarına ait çeşitli koşumlardan bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Top, Top Arabası, Kale, Tophane

Abstract

The cannon, which was begun to be used in the military of the Ottoman Empire since the reign of Murad I, was the most important firepower of the Ottoman army in the battles and the castle sieges. The Ottoman armies won great victories in their campaigns in both the east and the west through the cannons in various diameters and sizes, and they conquered the castles, which were difficult to conquer, in a short time thanks to the cannons. The Ottoman Empire produced the

*Uğur DEMLİKOĞLU, Siirt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dr. Öğretim Üyesi. ugurtarih@hotmail.com. Bu makale Uğur DEMLİKOĞLU'nun "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından 18. Yüzyılda Erzurum Kalesi" adlı doktora tezinden alınmış ve hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

cannons also in important frontiers, especially strategically important castles in addition to the production of cannons in necessary regions of Istanbul. Furthermore, the cannons in various diameters and sizes, the cannon carriages used for the movement of cannons and various harnesses for the cannon carriages were used also in Erzurum Castle considered as a border castle in the eastern frontier of the Ottoman Empire. In this article, the cannons in various diameters and sizes, the cannon carriages, and various harnesses used in the cannon carriages found in Erzurum Castle and its armory during the 18th century are mentioned in accordance with the documents in the Ottoman archives.

Keywords: Erzurum, Cannon, Cannon Carriage, Castle, Armory

GİRİŞ

Top, Türkçe bir kelime olup, askeri terminolojide ağır mermileri barut gazının oluşturduğu güçle daha uzak mesafelere atan bir silahtır. Topu kullanıp bu alanda uzmanlaşmış askeri sınıfa topçu, bu silahın teknik ve taktiğini kapsayan alana da topçuluk denilmektedir¹.

Öncelikle barutun daha sonrada topun icat edilmesiyle birlikte ateşli silahlarda önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Top savaş meydanlarına inmesiyle birlikte en tehlikeli silah hüviyetine kavuşmuş, savaşın gidişatı değişmiş ve kale kuşatmalarında daha etkili sonuçlar alınmıştır. Top çıkarmış olduğu yüksek sesle düşman üzerinde psikolojik etki de yaratmıştır².

Topun savaş meydanlarındaki gücünü anlayan Osmanlı Devleti topçu birlikleri oluşturmak için büyük bir çaba sarf etti. Top dökümü konusunda Avrupa'dan geri olmasına rağmen Avrupa'dan getirilen uzmanlar sayesinde bu durum ortadan kaldırıldı ve 17. yüzyıla kadar da Türk topçusu diğer topçulara göre üstünlüğünü devam ettirdi³.

Osmanlı ordusunda ilk topun ne zaman kullanıldığı ile ilgili bilgiler kesin olmamakla birlikte, Türk tarihçileri 15. ve 16. yüzyıllara ait kroniklerden hareketle 1354, 1386 ve 1389 tarihlerinde topun kullanıldığı yönünde tahminler yürütmüşlerdir. Venedik, Sırp ve Bulgar kaynakları Balkanlar'da ilk topun 1380'li yıllarda kullanıldığını belirtmişlerdir⁴.

¹ Muzaffer Erendil, *Topçuluk Tarihi*, Genel Kurmay Basım Evi, Ankara, 1988, s. 5.

² Mücteba İlgürel, "Osmanlı Devletinde Ateşli Silahlar", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 605.

³ Cemalettin Taşkiran, "Yükselme Döneminde Osmanlı Ordusu", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 562.

⁴ Gabor Agoston, "Osmanlı İmparatorluğunda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi (1450- 1700)", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 622.

Osmanlı Devleti'nde 1389 yılından sonra savaş malzemeleri içerisinde en fazla zikredilen silahlar içerisinde top bulunmaktadır. Osmanlı ordusu topu I. Kosova savaşında kullanmış ve bu savaşta 100 den fazla top bulundurulmuştur. Ancak en önemli gelişmeyi İstanbul'un fethinden önce ve sonrasında yaşanmıştır. Bu durumun en önemli sebepleri; Osmanlı Devletine karşı Balkanlar'da yürütülen saldırılara karşı koymak, kaleleri fethetmek, İstanbul'un muhkem surlarına karşı kal'a döver (darbzen) topunu geliştirme mecburiyetinin olmasıdır⁵.

Osmanlı Devleti topraklarını Balkanlardan Avrupa'nın içlerine doğru genişleterek büyük bir güç olma yolunda ilerlerken bu ilerlemenin kalıcı olması için askeri teknolojisini geliştirmek mecburiyetindeydi. Yapılan fetihlerde ele geçirilen topraklarda bol miktarda bakır ve demir yataklarının bulunması da topların hem ucuz olmasına hem de kısa sürede üretilmesine neden olmuştur. Savaş meydanlarında elde edilen farklı nitelikte toplar da Osmanlı topçularına top dökümü konusunda yeni fikirler vermekteydi⁶.

Topçu ocağı, II. Murat döneminde kurulmuş ve onun döneminde büyük gelişmeler göstermiştir. Osmanlı ordusu 1430 yılında Selanik'i ikinci kuşatmasında top kullanmış ve Macar ordusunun 1444 yılında Edirne'ye taarruzda bulunma ihtimali üzerine Edirne Kalesi'nin tahkim edilmesi için de toplar bulundurmuştur. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'un fethi için yaptırdığı Rumeli Hisar ile tamir ettirdiği Anadolu Hisarı'na toplar yerleştirmiş ve Boğaz'ın geçiş kontrolünü bu toplar sayesinde sağlamıştır. İstanbul'un fethinde kullanılan top sayısı kesin olarak bilinmemekle birlikte her bir bataryada 4 top bulunmak üzere 14 batarya tesis edildiği ve toplamda 56 topun bulunduğu yönündedir. Diğer bir rivayete göre Osmanlı ordusunda İstanbul'un fethi için 200 top bulunmaktaydı⁷.

Osmanlı ordusunda çeşitli isimler altında ve değişik çaplarda toplar bulunmaktaydı. 15. asrın ortalarında ve İstanbul'un fethinde şayka, prankı ve havayî denilen havan topları kullanmıştır⁸. Macar döküm ustası Urban tarafından da 3 aylık süren bir çalışmayla tunçtan dökülen şâhî (Ejder) adıyla bilinen top dökülmüştür. Bu topun çevresinin 12 karış olduğu, granit güllerinin ağırlığının ise 1200 okkayı bulduğu ifade edilmektedir. Bu topun günde 8 atış yapabildiği ve 2 saatte dolduğu bilinmektedir⁹.

Fatih Sultan Mehmed top üretimine büyük önem vermiş ve top üretiminin sağlanacağı en uygun yer olarak İstanbul şehrinin dışında ve boğazın en iyi

⁵ İlgürel, "Ateşli Silahlar", s. 605.

⁶ Salim Aydüz, "Osmanlı Devletinde Ateşli Silah Sanayi ve Top Döküm Teknolojisi (1453- 1566)", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 633.

⁷ İlgürel, "Ateşli Silahlar", s. 606.

⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. II, T.T.K., Ankara, 1988.s. 48, 49.

⁹ İlgürel, "Ateşli Silahlar", s. 606.

iskelesi yakınına bugünkü Tophane denilen yerde kurdurmuştur. Bundaki amaç savaş zamanında top ve gerekli savaş mühimmatının taşınıp, gerekli yerlere nakledilmesindeki kolaylığın sağlanmasıdır¹⁰. İstanbul'daki top kışlaları ve top dökümhanesi Galata suru dışında Kılıç Ali Paşa Camisi'nin yakınında bugün tophane denilen yerde bulunmakta idi. *Rihtegân-ı top* denilen top dökücüleri tarafından dönemin tüm topları burada dökülmüştür. Topçuların kışlası da top dökümhanesinin bitişiğinde bulunmuştur. Çıkan bir yangınla topçular kışlası tamamen, top dökümhanesi kısmen ortadan kalkmış, ancak 1825 yılında II. Mahmud tarafından yeniden inşa edilmiştir¹¹.

İstanbul'un fethinden sonra da topların gelişmesine büyük önem verilmiştir. 1480 Yılında Rodos adasının kuşatılmasında 300 kiloluk güller atabilen büyük çaplı toplar kullanılmıştır. Ayrıca devletin sınırlarını genişletmek, yerel senyörlerin ve hanedanların bulunduğu kaleleri ele geçirip devletin otoritesini güçlendirmek için seyyar top dökümü yöntemiyle Edirne ve İstanbul dışındaki bir takım yerler de seyyar top dökümhaneleri kurulmakta ve toplar dökütülmekteydi. Osmanlı Devleti'nin fetihlerle genişleyen kimi toprakların coğrafi bakımından engebeliği, ulaşımın zorluğu, top naklinin yapılacağı yerlerin Edirne ve İstanbul'da ki top üretim merkezlerine uzak olması gibi nedenler bu durumu gerekli kılmıştır. Taşınması çok güç olan büyük toplar parçalanıp seyyar tophanelerde tekrar dökütülerek büyük çapta muhasara topları elde edilmiştir¹².

Fatih Sultan Mehmed döneminden sonrada top dökümü konusunda gerek sayısal gerekse nitelik bakımından büyük ilerlemeler görülmüştür. II. Bâyezid döneminde Portekiz tehdidi karşısında Memluklu Devletine yardım amaçlı 400 adet topun gönderilmesi Osmanlı Devleti'nin top üretiminde ne kadar ileriye gittiğini göstermektedir. Yavuz Sultan Selim döneminde de dövme demirden çok sayıda ve büyük ebatlarda toplar inşa edilmiştir. Bu topların boyu 7,46 metre, ağırlığı ise 17,5 ton olup, düz yivli toplardır. Kanuni Sultan Süleyman saltanatının ilk yıllarında topçuluğa, top dökümüne büyük önem vermiştir. Fatih Sultan Mehmed döneminde yaptırılan tophane binasını yıktırması ve yerine daha büyük bir bina yaptırmıştır. Tophane-i Âmire de çalışanların sayısını artırarak daha fazla top üretiminin sağlanmasını hedeflemiştir¹³.

Osmanlı Devleti ordusu için çok sayıda topun dökümünü sağladığı gibi bu topların uzak mesafelere güller atmasına, isabetli atışlar sağlanmasına ve etkili

¹⁰ Salim Aydüz, "Tophâne-i Âmire ve Müştemilatı", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 646.

¹¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, İstanbul, 1983, s. 512.

¹² Aydüz, "Osmanlı Devletinde Ateşli Silah", s. 635.

¹³ Aydüz, "Osmanlı Devletinde Ateşli Silah", s. 641.

bir tesir gücünün bulunmasına önem vermiştir¹⁴. 16. yüzyılda bacalaşko, zarbazen, havayî, şayka, prankî isimlerinde çeşitli toplar kullanmıştır. 17. yüzyılın ortalarına kadar da zarbazen, miyâne, şâhî, şakaloz, prankı, marten, kolonborna miyâne ve havan topları vardı. Bu toplar için de muhtelif ağırlıklara sahip çeşitli güller imal ediliyordu¹⁵. Osmanlı Devleti'nin yaygın olarak kullanmış olduğu bu topların isimleri çoğu İspanyol, Portekiz ve İtalyanca kökenli olup bozulmuş bir şekilde Osmanlı diline girmiştir. Mesela; Macarların Szakallas adını verdikleri küçük el tipi topun Osmanlı'daki karşılığı şakaloz olmuştur¹⁶.

Osmanlı Devleti sınır boylarındaki kalelerin savunma gücünü artırmak maksadıyla gerek İstanbul'dan gerekse İstanbul dışındaki çeşitli tophane, cephâne ve baruthanelerden top, tüfek, barut, kurşun, gülle gibi önemli savaş araç ve gereçleri sevk ederek kalenin savunma gücünü artırmaya çalışmıştır¹⁷.

Kalelerde bulunan topçu neferleri ile top ve diğer cephânenin zaman zaman sayımları gerçekleştirilirdi. Osmanlı Devleti önemli hudut kalelerinde ihtiyaç duyulan topların eksiksiz bir şekilde bulundurulmasına özen gösterirdi¹⁸. 18. yüzyılda Erzurum Kalesi'nde en fazla kullanılan topların şayka, şâhî ve havan topu olduğu anlaşılmaktadır¹⁹.

1. Şayka Topu

Şayka, kale kuşatmalarında kullanılmakta olup büyük çapta gülle atan bir toptur. Tek parça halinde ve tunç madeninden yapılabildiği gibi demirden ve iki parça halinde yapılanlar da vardı²⁰. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, şayka topları için kale dövmeye ve kalelerde kullanmaya mahsus toplar olduğunu ve bu topların büyük, orta ve küçük şayka olmak üzere üç kısımdan oluştuğunu ifade etmiştir²¹. 20 karış²² uzunluğa sahip şayka topu büyük, 18 karış uzunluğa sahip şayka topu orta, 16 karış uzunluğa sahip şayka topunu ise küçük şayka topu olarak sınıflandırmak mümkündür²³. Erzurum Kalesi'nde bulunan şayka topları aşağıda bir tablo halinde gösterilmiştir.

¹⁴ T. Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s. 113.

¹⁵ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. II, 50.

¹⁶ Gabor Agoston, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Harp Endüstrisi", s. 628.

¹⁷ Mehmet Yaşar Ertaş, "Osmanlı Devletinde Sefer Organizasyonu", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 590.

¹⁸ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. II, 45- 51.

¹⁹ BOA, C.AS. 39422.

²⁰ Salim Aydüz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi- Sayı: 215, Ankara, 2006, s. 344.

²¹ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. II, s. 50.

²² Karış: Salim Aydüz bir karışı 22 cm olarak hesaplamıştır. Bkz. Aydüz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 346.

²³ Aydüz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 347.

Tablo 1: Erzurum Kalesi'nde Bulunan Şayka Topu (29 Ocak 1742/ 22 Zilkade- 18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel 1190)

Tarih	Topun Cinsi	Karış	Yuvarlak atar gücü	Adet	Açıklama
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154) ²⁴ .	Mükemmel Kundaklı Eski Şayka Topu	13 (286 cm)	33 kıyye	1	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160) ²⁵	Mükemmel Kundaklı Şayka Topu		22 kıyye	1	Erzurum Kalesi Tophânesi'nde mevcuttu.
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163) ²⁶	Eski kundaklı şayka topu		22 kıyye	1	Erzurum Kalesi Tophânesi'nde mevcuttu.
(18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel 1190) ²⁷	Eski kundaklı şayka topu		22 kıyye	1	Erzurum Kalesi'nde mevcuttu.

Yukarıdaki tabloda Erzurum Kalesi'nde 1 adet şayka topu bulunmuş ve bu sayı değişmemiştir. Ancak yuvarlak atar gücünde değişiklik göze çarpmaktadır. Mesela; 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde Erzurum Kalesi'nde bulunan şayka topunun 32 kıyye (42 kg) yuvarlak atar gücüne sahip olduğunu görmekteyiz²⁸.

2. Şâhî Topu

Şâhî, büyük top anlamında kullanılmakta olup başlı başına bir top ismi değildir²⁹. Kalelerde bulunan *şâhî* topları bir okka, yarım okka, yüz dirhem gülle atanları mevcuttu³⁰. Kaynaklarımızda daha büyük gülle atabilen *şâhî* toplarına rastlanılmıştır. 10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde Erzurum Kalesi'nde 5 adet 5 kıyye, 30 adet 0,5 kıyye yuvarlak atar *şâhî* topu bulunmaktaydı³¹. 3 Mart 1741 (15 Zilhicce 1153) tarihinde Erzurum Kalesi'nde 1 adet 22 kıyye yuvarlak atar *şâhî* topu, 2 adet 18 kıyye yuvarlak atar top, 1 adet 9 kıyye yuvarlak atar top, 1 adet 5 kıyye yuvarlak atar top, 7 adet 3 kıyye yuvarlak atar top ve 7 adet de 1,5 kıyye yuvarlak atar *şâhî* top mevcuttu³².

10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde Tophane-i Âmire'den Erzurum Kalesi'ne 20 adet top gönderilmiştir. Bunlardan 10 adedi 1

²⁴ BOA, C.AS. 21867.

²⁵ BOA, D.BŞM.d. 2950, s. 3.

²⁶ BOA, D.BŞM.d. 2950, s. 2.

²⁷ BOA, C.AS. 49794.

²⁸ BOA, C.AS. 21867.

²⁹ Erendil, s. 71.


³⁰ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. II, s. 48.

³¹ BOA, MAD. d 3389, s. 22.

³² BOA, C.AS. 52653.

kıyye yuvarlak atar 9 karışlık (198 cm) şâhî topu ve 10 tanesi de 0,5 kıyye yuvarlak atar 7 karışlık (154 cm) şâhî topudur³³. Erzurum Kalesi'nde tespit ettiğimiz diğer şâhî topları aşağıda tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 2: Erzurum Kalesi'nde Bulunan Şâhî Topları (29 Ocak 1742/ 22 Zilkade- 18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-ewvel 1190)

Tarih	Topun Cinsi	Karış	Yuvarlak Atar Gücü	Adet	Açıklama
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Şâhî top	12 (264 cm)	1,5 kıyye	7	2 adet Ahıska Kalesi'ne verilmiştir.
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Eski şâhî top	9 (198 cm)	0,5 kıyye	29	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Eski  kal'akud? şâhî top	7 (154 cm)	0,5 kıyye	2	
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Kalıbı kırılmış eski şâhî topu	9 (198 cm)	1,5 kıyye	1	
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154) ³⁴	İstanbul'dan 1730-1731 (1143) senesinde sefer-i hümayûn için nakil arabalarıyla gelen 70 adet şâhî topu	9 karış (198 cm)	0,5 kıyye	70	20 adet Ahıska'ya, 30 adet serasker takımına verilmiştir.
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Mükemmel şâhî topu	—	18 kıyye	2 adet	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Şâhî topu	—	1 kıyye	18 adet	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Şâhî topu	—	0,5 kıyye	53 adet	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Şâhî topu	—	300 dirhem	4 adet	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.

³³BOA, MAD. d 3389, s. 22

³⁴ BOA, C.A.S. 21867.

(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160) ³⁵	Şâhî topu	—	—	6 adet	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l- evvel 1163)	Şâhî topu	—	1 kıyye	37 adet	Erzurum Tophanesi'nde mevcuttu.
17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l- evvel 1163)	Şâhî topu	—	0,5 kıyye	102 adet	Erzurum Tophanesi'nde mevcuttu.
17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l- evvel 1163) ³⁶	Şâhî topu	—	300 dirhem	4	Erzurum Tophanesi'nde mevcuttu.
18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l- evvel 1190) ³⁷	Şâhî topu	—	—	153 adet	

Erzurum Kalesi'nde 17 Nisan 1750 (10 Cemâziye'l-evvel 1163) tarihinde en fazla bulunan top cinsi 102 adetle 0,5 kıyye yuvarlak atar şâhî topudur. 1 kıyyelik yuvarlak atar şâhî topundan da 37 adet bulunmaktadır³⁸.

Erzurum Kalesi'nde 18 Haziran 1776 (1 Cemâziye'l-evvel 1190) tarihinde en fazla bulunan top 153 adet ile şâhî topu olmuştur. Bu 153 toptan 108 adedi kuleler de bulundurulan eski küçük toplardır. 15 adedi mengeneli küçük toptan, 2 adedi ise halkalı küçük toptur. Erzurum Kalesi'nde 15 adet topun ise görev yapamayacak durumda (*amel-i gayr-i salib*) kırılmış, küçük ve büyük toptan oluşmaktaydı³⁹.

1776- 1777 (1190) yılında Erzurum Kalesi'nde yapılan yoklama sonucunda şâhî toplarından 153 adet bulunmaktadır. Bu toplardan 108 adedi kulelerde bulunmaktaydı. Diğer toplardan 15 tanesi mengeneli, 2 tanesi halkalı ve 26 tanesi küçük toptur⁴⁰.

3. Miyane Top

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, miyane topunu zarbazen denilen topun üç çeşidinden biri olduğunu ifade etmiştir⁴¹. Miyane top; orta büyüklükte bir top olup, sefer zamanlarında yoğun olarak kullanılan bir top çeşididir. Salim Aydüz,

³⁵ BOA, D.BŞM.d. 2950, s. 2.

³⁶ BOA, D.BŞM.d. 2950, s. 10.

³⁷ BOA, C.AS. 49794.

³⁸ BOA, D.BŞM.d. 2950, s. 10.

³⁹ BOA, C.AS. 49794.

⁴⁰ BOA, D.BŞM. TPH. d. 18701, s. 2.

⁴¹ Zarbazen topu şâhî, miyane ve küçük olmak üzere üç çeşittir. Bkz. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocaklar*, C.II, s. 50.

miyane toplarının 1 (1.283 gram) ve 0,5 okka⁴² (641,5 gram) arasında fındık⁴³ alabildiğini belirtmiştir⁴⁴. Ancak mevcut belgelerimizde Erzurum Kalesi'nde bulunan miyane toplarının 5 kıyyelik (6,4 kg) yuvarlaklara da sahip olduğu belgede kayıtlıdır. Erzurum Kalesi'nde bulunan miyane toplar tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 3: Erzurum Kalesi'nde Bulunan Miyane Toplar (29 Ocak 1742/ 22 Zilkade- 18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel 1190)

Tarih	Topun Cinsi	Karış	Yuvarlak Atar Gücü	Adet
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Miyanelik (orta büyüklükte) top	14 karış (308 cm)	5 kıyye	6
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Miyanelik (orta büyüklükte) top	14 karış (308 cm)	3 kıyye	4
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Eski miyanelik (orta büyüklükte) top	—	1,5 kıyye	1
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Eski miyanelik (orta büyüklükte) top	—	1 kıyye	1
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Eski miyanelik (orta büyüklükte) top	—	0,5 kıyye	1
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154) ⁴⁵	Miyanelik (orta büyüklükte) parça top	—	1,5 kıyye	1
(18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel 1190) ⁴⁶	Miyanelik (Orta Büyüklükte) Parça Top	—	—	1 adet

Erzurum Kalesi'nde en fazla miyane topu 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde görülmektedir. Bu tarihte kalede 14 adet miyane topu bulunmaktaydı. 5 kıyye yuvarlak atar miyane topundan 6 adet, 3 kıyye yuvarlak atardan 4 adet, 1,5 kıyye yuvarlak atardan 2 adet 1 kıyye ve 0,5 kıyyeden birer miyane topu mevcuttu⁴⁷. 18 Haziran 1776 (1 Cemâziye'l-evvel 1190) tarihinde Erzurum Kalesi'nde yapılan yoklama sonucunda 1 adet miyane (orta büyüklükte) parça top kaydedilmişti⁴⁸. Miyane topunun neden azaldığı ile ilgili her hangi bir bilgiye sahip değiliz.

⁴² Kürkman, s. 395.

⁴³ Eskiden kullanılan yivsiz tüfeklerin mermilerine verilen addır. Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul, 1986, s. 113.

⁴⁴ Aydüz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 381.

⁴⁵ BOA, C.A.S. 21867.

⁴⁶ BOA, C.A.S. 49794.

⁴⁷ BOA, C.A.S. 21867.

⁴⁸ BOA, C.A.S. 49794.

4. Şakaloz/ Çakaloz Top

Şâhî Zarbazen topundan büyük, Pırankı'dan küçük olan bir top çeşididir⁴⁹. Kaz yumurtası büyüklüğünde gülle atabilen ve 30 (38,5 kg) okka ağırlığında olan bir toptur⁵⁰. Büyüklüğü tüfeğe çok yakın olduğu için şakaloz tüfeği olarak da geçmektedir. Anadolu'da bulunan bir tüfek için büyük şakaloz tüfeği anlamına gelen *tüfeng-i büzürg şakaloç* tabiri kullanılmıştır⁵¹. 27 Ocak 1747 (15 Muharrem 1160) ve 17 Nisan 1750 (10 Cemâziye'l-evvel 1163) tarihlerinde Erzurum Kalesi'nde 4 adet şakaloz topunun bulunduğu tespit edilmiştir. 18 Haziran 1776 (1 Cemâziye'l-evvel 1190) tarihinde Erzurum Kalesi'nde yoklanılan toplar içerisinde 2 adet şakaloz⁵², 1776- 1777 (1190) yılında ise 2 adet çalkoz topu mevcuttu⁵³.

5. Havan Topu

Erzurum Kalesi'nde çeşitli nitelikte havan topları da bulunmaktadır. Evlerde ve eczacılıkta kullanılan havanlara benzediği için bu ismi almıştır. Şehir kuşatmalarında siper gerilerinde ve siperdeki hedeflere karşı kullanılmaktadır⁵⁴. Havan topları diğer toplara göre daha kısa namlulu olmakta ve kuyruk kısmında bulunan muylular sayesinde istenilen yükseklik ve açı verilebilmektedir⁵⁵. Havan, atış açısı büyük olup kale ve mevki savaşlarında görülmeyen hedefleri bulmada kullanılan dik mermi yollu bir silahtır. Osmanlılar havan topunu da *hevayî top* olarak adlandırmış ve top olarak kabul etmişlerdir. Kundak tabiri de top namlu kısmının üzerine konulduğu, muylular aracılığıyla mesafe, irtifa ve istikamet veren namluya yataklık eden silahın gövde kısmını verilen addır⁵⁶. Kundaklar atıştan sonra ortaya çıkan sarsılmalara ve çarpmalara dayanıklı olmaları ve ağırlıklarında namlunun ağırlığına uygun olması gerekmektedir⁵⁷. Erzurum Kalesi'nde 10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde 6 adedi 5 kıyye ve 1 adedi de 32 kıyye yuvarlak atar mükemmel kundaklı havan topu bulunmaktaydı⁵⁸. 3 Mart 1741 (15 Zilhicce 1153) tarihinde Erzurum Kalesi'nde 4 adet havan topu daha bulunmaktaydı. Bunların 2 adedi 85 kıyye, 1 adedi 45 kıyye diğeri ise 32 kıyye yuvarlak atar havan topuydu⁵⁹. Kalede bulunan havan topları aşağıda tablo halinde sunulmuştur.

⁴⁹ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 400.

⁵⁰ Eralp, *a.g.e.*, s. 117.

⁵¹ Aydın, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 400.

⁵² BOA, *C.A.S.* 49794.

⁵³ BOA, *D.BŞM. TPH. d. 18701*, s. 2.

⁵⁴ Erendil, *a.g.e.*, s. 154.

⁵⁵ Eralp, *a.g.e.*, s. 138.

⁵⁶ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s. 323.

⁵⁷ Aydın, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 286.

⁵⁸ BOA, *MAD. d 3389*, s. 22.

⁵⁹ BOA, *C.A.S.* 52653.

Tablo 4: Erzurum Kalesi'nde Bulunan Havan Topları (29 Ocak 1742/ 22 Zilkade- 18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel 1190)

Tarih	Topun Cinsi	Çapı ⁶⁰	Adet	Açıklama
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Havan topu	85 çapında	2	
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Havan topu	65 çapında	1	
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Havan topu	32 çapında	1	
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154) ⁶¹	Demir top havanı		3	
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Mükemmel Kundaklı Havan Topu	85 çapında	2 adet	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Havan Topu	65 çapında	1 adet	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Havan Topu	18 çapında	11 adet	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160) ⁶²	Mükemmel Kundaklı Küçük Havan Topu		3 adet	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)	Havan Topu	85 çapında	2	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)	Havan topu	65 çapında	1	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)	Kırılmış havan topu	32 çapında	2	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)	Mükemmel kundaklı havan topu	18 çapında	13	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163) ⁶³	Nev icâd küçük havan		3	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel 1190)	Havan Topu	85 çapında	2 adet	
(18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel 1190)	Havan Topu	32 çapında	2 adet	
(18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel 1190)	Kırılmış Havan Topu	18 çapında	11 adet	
(18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel 1190)	Havan Topu	18 çapında	1 adet	
(18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel 1190) ⁶⁴	Havan Topu	14 çapında	1	

⁶⁰ Çap: "Ateşli silahlarda ve toplarda namı içinde karşılıklı iki set arasındaki mesafedir". Erendil, 153.

⁶¹ BOA, C.A.S. 21867.

⁶² BOA, D.BŞM.d. 2950, s. 3.

⁶³ BOA, D.BŞM.d. 2950, s. 3.

⁶⁴ BOA, C.A.S. 49794.

Erzurum Kalesi Tophânesi'nde 27 Ocak 1747 (15 Muharrem 1160) tarihinden 17 adedi havan topu bulunmakta ve bunlardan 3 tanesi de küçük havan topuydu. 2 adedi 85 çapında bir adedi ise 65 çapındaydı⁶⁵.

17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163) tarihinde kalede toplam 21 adet havan topu bulunmaktaydı. Bu havan topundan 13 adedi 18 çapında mükemmel kundaklı havan topu olup, kalede en fazla bulunan havan topuydu⁶⁶.

Erzurum Kalesi Tophânesi'nde 18 Haziran 1776 (1 Cemâziye'l-evvel 1190) tarihinde yapılan yoklama sonucunda toplam 17 adet havan topu bulunmaktaydı. Bu havan toplarından 2 adedi 85 çapında, 2 adedi 32 çapında, 1 adedi 15 çapında, 1 adedi de 18 çapında, 11 adedi ise 18 çapındaki kırılmış havan topundan oluşmaktaydı⁶⁷. 1776- 1777 (1190) yılında Erzurum Kalesi'nde 16 adet havan topunun bulunduğu tespit edilmiştir. Bu havan toplarından 2 tanesi 85 çapında, 2 adedi 32 çapında, 11 adedi 18 çapında, 1 adedi ise 14 çapındaki havan topudur⁶⁸.

6. Erzurum Kalesi'nde Bulunan Diğer Toplar

Erzurum Kalesi'nde yapılan yoklama sonucunda tanzim edilen defterden Erzurum Kalesi'nde bulunan top, havan topu, çeşitli ağırlara sahip yuvarlak ve humbara çeşitleri ile çeşitli cephâne ve mühimmatla ilgili bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur. Bu tarihte Erzurum Kalesi'nde mevcut olan toplar tablo halinde aşağıda sunulmuştur.

⁶⁵ BOA, *D.BŞM.d. 2950*, s. 2.

⁶⁶ BOA, *D.BŞM.d. 2950*, s. 3.

⁶⁷ BOA, *C.AS. 49794*.

⁶⁸ BOA, *D.BŞM. TPH. d. 18701*, s. 2.

Tablo 5: Erzurum Kalesi'nde Yoklaması Yapılan Toplar (10 Ağustos 1740/ 17 Cemâziye'l-evvel 1153 ile 1776- 1777/ 1190)

Tarih	Topun Cinsi	Yuvarlak Atar Gücü	Adet
10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153) ⁶⁹	Top	5 kıyye	5
(3 Mart 1741/ 15 Zilhicce 1153)	Top	9 kıyye	1
(3 Mart 1741/ 15 Zilhicce 1153)	Top	5 kıyye	1
(3 Mart 1741/ 15 Zilhicce 1153) ⁷⁰	Top	3 kıyye	7
(18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel) ⁷¹	Eski Top	18 kıyye	3
		11 kıyye	1
		5 kıyye	5
		3 kıyye	4
1776- 1777 (1190) ⁷²	Mükemmel kundaklı top	22 kıyye	1
		18 kıyye	3
		11 kıyye	1
		5 kıyye	5
		3 kıyye	4

10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde Erzurum Kalesi'nde 5 adet 5 kıyye yuvarlak atar top,⁷³ 3 Mart 1741 (15 Zilhicce 1153) tarihinde 1 adet 9 kıyye yuvarlak atar top, 1 adet 5 kıyye yuvarlak atar top ve 7 adet 3 kıyye yuvarlak atar topun bulunduğu tespit edilmiştir⁷⁴.

Erzurum Kalesi'nde 18 Haziran 1776 (1 Cemâziye'l-evvel) tarihinde 13 adet eski top bulunmuş ve bu topların 3 adedi 18 kıyye, 1 adedi 11 kıyye, 5 adedi 5 kıyye, 4 adedi 3 kıyye yuvarlak atar toptan oluşmaktaydı⁷⁵.

1776- 1777 (1190) yılında Erzurum Kalesi'nde kaydedilen yoklama defterinde Erzurum Kalesi'nde mevcut olan top ve mühimmatı ile yine aynı yılda İstanbul'dan tedarik olunan çeşitli mühimmatlar da kaydedilmiştir. 1776-1777 (H. 1190) yılında Erzurum Kalesi'nde 14 adet mükemmel kundaklı top bulunmaktaydı. Bu toplardan 1 adedi 22 kıyye yuvarlak atar toptan, 3 adedi 18 kıyye yuvarlak atar toptan, 1 adedi 11 kıyye yuvarlak atar toptan, 5 adedi 5 kıyye yuvarlak atar toptan, 4 adedi ise 3 kıyye yuvarlak atar toptan oluşmaktaydı⁷⁶.

⁶⁹ BOA, MAD. d 3389, s. 22.

⁷⁰ BOA, C.AS. 52653.

⁷¹ BOA, C.AS. 49794.

⁷² BOA, D.BŞM. TPH. d. 18701, s. 2.

⁷³ BOA, MAD. d 3389, s. 22.

⁷⁴ BOA, C.AS. 52653.

⁷⁵ BOA, C.AS. 49794.

⁷⁶ BOA, D.BŞM. TPH. d. 18701, s. 2.

7. Tophane ve Tophane'de Bulunan Toplar

Tophane kelimesi top dökümünün gerçekleştiği ve kundaklandığı yer olarak tarif edildiği gibi baruthane, top gülleri mahzeni ve top deposunu kastetmek amacıyla da kullanılmaktadır⁷⁷. Osmanlı Devleti gerekli gördüğü ve ihtiyaç duyduğu tophaneleri İstanbul dışındaki bir takım yerlerde ve önemli hudut kalelerinde bulundurmıştır. Osmanlı Devleti'nin Avrupa da; Belgrat, Budin, İşkodra, Pravişte, Temeşvar, Anadolu da ise; Bilecik, Van, Kığı gibi yerlerde top gülleri yapılır ve gerekli yerlere nakledilirdi. Top ve top mermisinin yapımı için ihtiyaç duyulan dökücü ustaları ve ameleler İstanbul'dan gönderilirdi⁷⁸.

Erzurum Kalesi'nde tophâne mevcut olup, bu tophânenin ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Tophane ilk zamanlarda taş ve topraktan yapılmış, binası yağmur ve kardan dolayı büyük bir tahribat uğramış ve kullanılamaz hale gelmiştir. Bunun üzerine 1576 tarihinde tophaneye kargir bir bina yapılarak yeniden kullanıma sunulmuştur. Erzurum tophanesi, Osmanlı- Safevi savaşları esnasında stratejik konumundan dolayı çok önemli üretimler gerçekleştirmiştir. Mesela; 1604 yılında Sinan Paşa'nın şark seferinde kullanması için 100 adet şâhî ve 20 adet miyane darbzen topu Erzurum Tophânesi'nde dökülmüştür. Dökülen bu top miktarı Erzurum tophanesinin üretim kapasitesinin ne derece yüksek olduğunu göstermesi açısından önemlidir⁷⁹. IV. Murad Safeviler üzerine sefere çıkarken de Erzurum Tophanesi'nde top dökürmüştür⁸⁰.

İstanbul'da bulunan topçu ocağında en büyük amir olarak topçu başı (ser topi) bulunmakta ve dökümhane de ona bağlıydı Topçu başından sonra en yetkili kişi ise dökümcü başı bulunmakta ve onun emrinde dökümcü, muavin, burgucu, marangoz, demirci, yamacı gibi yardımcı personeller bulunmaktaydı⁸¹. İstanbul'da bulunan bu personellerin bir benzeri de Erzurum Kalesi'nde görülmüştür. 10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde Erzurum Kalesi'nde 1 dökümcü ocağı ve 1 adet demir ocağının bulunduğunu tespit edebilmekteyiz. Dökümcü Ocağında 3 dökücü, demir ocağında da 3 demirci ve ayrıca kalede 2 marangoz bulunmaktaydı⁸². Dökücüler, dökümcü başının maiyetinde bulunan dökümhanenin teknik personeli olup dökümcü başılar tarafından taşraya görevlendirilirdi⁸³. Osmanlı Devleti 1667 tarihinde bir dökme bölüğü oluşturmuştur⁸⁴. Top dökümü, gülle yapımı ile görevlendirilen

⁷⁷ Aydıöz, *Tophâne-i Amire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 38.

⁷⁸ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. II, 45- 47.

⁷⁹ Ümit Koç, *XVI. Yüzyılda Anadolu'sunda Sanayi*, Ankara, Nisan 2006, s. 31.

⁸⁰ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum*, İstanbul 1960, s. 274.

⁸¹ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 513.

⁸² BOA, MAD.d. 03389, s. 22.

⁸³ Aydıöz, *Tophâne-i Amire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 159, 160.

⁸⁴ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. II, s. 56.

dökümcüler kul oğlanlar ve acemi oğlanlardan seçilir ve ulûfeli olarak görev yaparlardı⁸⁵.

6 Şubat 1741 (20 Zilkade 1153) tarihinde Erzurum Tophânesi'ne İstanbul'dan 13 adet marangoz, 4 adet baltacı, 3 adet kâtip, 4 adet burgucu, 9 adet hamal ve 2 adet errekeş gönderilmiştir. Erzurum Tophânesi'ne giden 3 adet kâtibin her birine 35 akçe yevmiye verilmiştir. Bu kâtiplerin her birine 54 günün sonunda 1.890 akçe ödenmiştir⁸⁶. Kâtipler dökülecek topların, kullanılacak malzemelerin miktarını deftere kayıt ederdi⁸⁷. Baltacılar gelen odunları parçalamak amacıyla görev almışlardır⁸⁸. Erzurum Tophânesi'nde 4 adet baltacı görev almış 35 akçelik bir yevmiye ile 18 günün sonunda her birine 2.240 akçe ücret verilmiştir⁸⁹.

Erzurum Tophânesi'ne İstanbul'dan errekeşler de gönderilmiştir. Errekeşler, top kalıbının yapımı ile uğraşmakta ve keresteleri ölçülere uygun bir şekilde kesmekle görevliydi⁹⁰. Tophâne de 2 adet errekeş bulunmuş ve 35 akçelik bir yevmiye ile 6 günün sonunda her birine 420 akçe ödenmiştir. 6 Şubat 1741 (20 Zilkade 1153) tarihinde Erzurum Tophânesi'ne İstanbul'dan gönderilen marangoz, baltacı, kâtip, burgucu, hamal ve errekeş Aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 6: Erzurum Tophânesi'ne İstanbul'dan Gönderilen Teknik Personel İle Sanatkârların Sayı ve Ücretleri (6 Şubat 1741/ 20 Zilkade 1153)⁹¹

Meslek	Sayısı	Yevmiye (akçe)	Çalışılan Toplam Gün Sayısı	Her Bir Nefere Yapılan Ödeme (Akçe)
Marangoz	13	35	234 günlük	8.190 akçe
Baltacı	4	35	64 günlük	2.240 akçe
Katib	3	35	54 günlük	1.890 akçe
Burgucu	4	35	18 günlük	2.240 akçe
Hamal	9	22	8 günlük	1.584 akçe
Errekeş	2	6	6 günlük	420 akçe

⁸⁵ Aydın, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 168.

⁸⁶ BOA, *MAD.d. 03389*, s. 24

⁸⁷ Aydın, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 156.

⁸⁸ Zafer Gölen, *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)*, T.T.K., Ankara, 2006, s. 101.

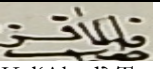
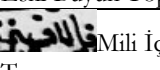
⁸⁹ BOA, *MAD.d. 03389*, s. 24.

⁹⁰ Aydın, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, 175.

⁹¹ BOA, *MAD.d. 03389*, s. 24.

29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) ile 10 Cemâziye'l-evvel 1163) tarihleri arasında Erzurum Kalesi Tophânesi'nde bulunan topları tespit etmek mümkün olmuştur. Aşağıdaki tabloda bu toplar gösterilmiştir.

Tablo 7: Erzurum Tophanesi'nde Bulunan Toplar (29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154- 17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)

Tarih	Topun İsmi	Karış	Yuvarlak Atar Gücü	Adet
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Mükemmel Kundaklı Eski Büyük Top	14 (308 cm)	18 kıyye	2
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Mükemmel Kundaklı Eski Büyük Top	14 (308 cm)	16 kıyye	1
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Eski Top	13 (286 cm)	9 kıyye	1
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Mükemmel Kundaklı Top	14 (308 cm)	5 kıyye	10 (5 adet Serasker takımına verilmiştir.)
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	 Kal' Akud? Top	8 (176 cm)	5 kıyye	1
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154) ⁹²	Kundağı Mükemmel Top	14 (308 cm)	3 kıyye	1
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Büyük Top	—	16 kıyye	1
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Eski Büyük Top	—	9 kıyye	1
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Mükemmel Kundaklı Eski Büyük Top	—	5 kıyye	9
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	 Mili İçinde Top	—	5 kıyye	4
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Mükemmel Kundaklı Top	—	3 kıyye	4
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Mili İçinde Kırlmış Top	—	3 kıyye	2
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Mükemmel Kundaklı Top	—	1,5 kıyye	2

⁹² BOA, C.A.S. 21867.

(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160) ⁹³	Mükemmel Kundaklı Eski Top	—	1 kıyye	7
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)	Eski Kundaklı Büyük Top		18 kıyye	2
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)	Mükemmel Kundaklı Büyük Top		16 kıyye	1
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)	Mükemmel Kundaklı Büyük Top		9 kıyye	1
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)	Eski Kundaklı Büyük Top		5 kıyye	7
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)	Mükemmel Kundaklı Büyük Top		3 kıyye	2
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)	Mükemmel Kundaklı Top		1,5 kıyye	6
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)	Kalıbı Kırılmış Eski Kundaklı Top		5 kıyye	2
			3 kıyye	2
			1,5 kıyye	6
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163) ⁹⁴	قالبی Ve Mili İçinde ve Milinden Yukarısı kırık Amel-i Gayr-i Salih Top		5 kıyye	4
			3 kıyye	2
			1,5 kıyye	1
			300 dirhem	3

Erzurum Kalesi Tophânesi'nde 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde 16 adet top tespit edilmiştir. Bu topların 4 adedi eskidir. Bu toplardan 2 adedi 18 kıyyelik yuvarlak atar mükemmel kundaklı büyük toptan, 1 adedi 16 kıyyelik mükemmel kundaklı toptan diğeri ise 9 kıyyelik yuvarlak atar eski toptur⁹⁵.

27 Ocak 1747 (15 Muharrem 1160) tarihinde Erzurum Kalesi Tophânesi'nde mevcut bulunan top, havan topu, yuvarlak, humbara ve diğeri mühimmatla ilgili Erzurum Kalesi tophanesi Başvekili Hasan tarafından ayrıntılı bir yoklama yapılmıştır. Bu yoklamanın sonucunda tophane muhtelif türde 30 adet top kayıtlıdır⁹⁶.

Tablo 42'de anlaşılaçağı üzere 17 Nisan 1750 (10 Cemâziye'l-evvel 1163) tarihinde Erzurum Kalesi'nde mükemmel kundaklı büyük toplar bulunmaktaydı. Büyük topların dışında bazı topların eskimiş ya da kırılmış olduğunu anlamaktayız. Mesela; mükemmel kundaklı eski toptan 7 adet, mili içinde ve milinden yukarısı kırık toptan 10 adet, kalıbı kırılmış eski kundaklı toptan 10 adet kalede yapılan yoklama sonucunda kaydedilmiştir⁹⁷.

⁹³ BOA, D.BŞM.d. 2950, s. 2.

⁹⁴ BOA, D.BŞM.d. 2950, s. 10.

⁹⁵ BOA, C.AS. 21867.

⁹⁶ BOA, D.BŞM.d. 2950, s. 3.

⁹⁷ BOA, D.BŞM.d. 2950, s. 10.

2. Top Arabaları Ve Top Arabalarına Ait Çeşitli Koşumlar

Osmanlı Devleti çok çeşitli nitelikte, ağırlık ve ebatlara sahip top döktürmeye başlayınca bu topların savaş meydanlarına taşınması için top arabacıları ocağı kuruldu. Bu toplardan hafif olanlar deve ve katırlarla taşınırken, büyük olanların taşınması için de top arabacıları ocağı görevlendirildi. Osmanlı Devleti'nin sınırlarının gelişmesiyle topların uzak yerlere taşınması büyük bir hazırlık gerektirmekteydi⁹⁸. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul kuşatması sırasında Edirne'de döktürdüğü toplar mandalarla taşınmıştır⁹⁹. Yavuz Sultan Selim ise Çaldıran, Ridaniye ve Mercidabık savaşlarında topların taşınması için "top sürme" tabiri denilen yağlı kazıklar kullanmıştır¹⁰⁰.

Osmanlı Devleti uzun bir süre top arabalarını kullanmış, Anadolu ve Rumeli'de uzun mesafeler için deve kullanırken, kısa mesafeler için de araba kullanmıştır¹⁰¹.

Top arabaları imalathanesi, İstanbul tophanede kurulmuş olup bu imalathanede topların ağırlıklarına ve biçimlerine göre çeşitli top arabaları yapılmıştır. 16. yüzyılda top arabaları için gerekli olan döşeme ağaçları Hırvatistan'dan, top arabalarını çeken atlar, Eflak ve Boğdan'dan karşılanmıştır. Top çeken atların kuvvetli, arazi yapısının zor olduğu yerlerde de top arabalarını çekebilecek dayanıklı olanlarından seçilirdi¹⁰².

Top arabaları imalâthanesinde topların taşınması için çeşitli araba ve tekerlekler yapılmıştır¹⁰³. Top arabalarının üretildiği imalâthaneye kârthane denilmiştir¹⁰⁴. Osmanlı Devleti'nde kullanılan kundaklar, metin ağaçlardan yapılmakta olup taşıdıkları topa göre değişmektedir. Kundağın arabasında bulunan tekerlekler de oldukça kuvvetli ve demirden yapılmaktaydı¹⁰⁵. Kundakların bağlı olduğu top arabaları da bir dingil ve iki tekerlekten oluşmaktaydı¹⁰⁶. Osmanlı ordusu 1541 yılında Budin'i ele geçirdikten sonra burada bulunan tophane Osmanlı topçuları tarafından incelenmiş ve düz demir dingil kullanımının yerine daha farklı bir dingil ve kundak kullanımı olmuştur. Dört tekerlekli bir araba üzerine geçirilen iki demir yatak içine muylular¹⁰⁷ yerleştirilmiş ve iki tekerlekliye göre daha kullanışlı olduğu anlaşılmıştır¹⁰⁸.

⁹⁸ İlgürel, "Osmanlı Devletinde Ateşli Silahlar", s. 607.

⁹⁹ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C.II, s. 97.

¹⁰⁰ İlgürel, "Osmanlı Devletinde Ateşli Silahlar", s. 607.

¹⁰¹ Mehmet İspirli, "Araba", *DİA*, C. III, İstanbul, 1991, s. 243.

¹⁰² Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. II, s.

¹⁰³ Aydın, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 291.

¹⁰⁴ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 202.

¹⁰⁵ Aydın, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 288.

¹⁰⁶ Aydın, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 291.

¹⁰⁷ Muylu; "Top namlusunun dikâne hareketini sağlamak maksadıyla iki yanına yapılmış mil veya çakentili destekler". Erendil, s. 158

¹⁰⁸ Aydın, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 289.

22 Ekim 1734 (24 Cemâziye'l-evvel 1147) tarihinde Top Arabacıbaşı Ağa tarafından İstanbul'da ki mevcut kârhâneneden Erzurum Kalesi'ne 40 adet şâhî top arabası gönderilmiştir. Bu top arabalarından 8 adedi 1,5 kıyyelik şâhî top arabası iken, 32 adedi ise 300 dirhem yuvarlak atar şâhî top arabasıdır. Bu 40 adet şâhî top arabaları İstanbul'dan Trabzon İskelesi'ne gemiyle, Trabzon'dan da Erzurum Kalesi'ne mekkâre taifeleriyle getirilmiştir. Trabzon'dan Erzurum'a gönderilecek top arabalarının nakilleri için gerekli olan mekkâre taifelerinin Trabzon ambar emini marifetiyle tedarik edilmesi ve lazım gelen ücretlerin de Trabzon'daki emval-i mirîyeden karşılanması şartıyla Erzurum'a nakil ettirilmesi istenmiştir¹⁰⁹.

İstanbul'daki kârhâneneden gönderilen 40 adet top arabası için çeşitli koşumlarda da gönderilmiştir. Bu koşumlara baktığımızda; at eyeri olan kantarmadan 176 adet kantarma, 88 adet kaltak¹¹⁰, 800 adet kayış gönderilmiştir. Top arabaları için demir ve keresteden mamul edilmiş çeşitli araç- gereçlerde gönderilenler arasındadır. 200 adet demir taban, 2.000 adet çivi tabanı, 8 çift kefçe, 200 adet dingil başlı cıvata, 20 adet demir boncuk, 30 adet ağaç dingil nakledilmiştir. 50 adet çatal ağaç, 40 adet ok, 30 adet haç ağaç, 20 adet ağaç boncuk, 20 adet gürgen, 40 kıyye çeşitli çivi, 200 adet parmak¹¹¹ gönderilen diğer malzemeler arasında yer almıştır¹¹².

8 Ağustos 1740 (15 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde Erzurum'da bulunan serasker için İstanbul'dan 30 kıta şâhî top arabası ve 5 kıta havan topu arabası gönderilmiştir. Bu 30 kıta şâhî top arabalarından 20 kıtası ile 5 kıta havan topu arabası İstanbul'daki kârhâneneden verilmiştir. Top ve havan arabalarının İstanbul'dan Trabzon İskelesi'ne ve Trabzon'dan da Erzurum'a nakledilerek Top Arabacıbaşı İbrahim Ağa'ya teslim edilmesi istenmiştir. Ayrıca İstanbul'da ki kârhâneneden top arabaları için 20 adet tomruk, 10 tanesi yedek olmak üzere 90 adet dingil, 40 adet yastık, 1.000 adet parmak gönderilmiştir¹¹³.

¹⁰⁹ BOA, C.AS. 45784.

¹¹⁰ Kaltak: Arabanın tahta aksamıdır. Tahir Sevinç, "17. Yüzyıl Sonlarında Başarısız Bir Sefer Girişimi: 1695 Mora Seferi", *History Studies*, Volume 2/ 3, 2010, s. 291.

¹¹¹ Parmak; "tekerleğin merkezden çıkan aksam parçalarıdır". Erendil, s.159.

¹¹² BOA, C.AS.45784.

¹¹³ BOA, MAD.d. 3389, s. 24.

Tablo 8: Tophane-i Âmire'den Erzurum Kalesi'ne Top ve Top Arabaları İçin Gönderilen Mühimmat (10 Ağustos 1740/ 17 Cemâziye'l-evvel 1153)¹¹⁴

Mühimmat ismi	Mühimmatın Miktarı (adet, çift, kıyye, deste)	Mühimmat ismi	Mühimmatın Miktarı (adet, çift, kıyye, deste)
Kalıp hartuç ¹¹⁵	15 adet	Demir maymuncuk	22 adet
Manivela Kazması	50 adet	Demir Dingil	4 adet
Top iğnesi	50 deste	Maymuncuk Bayrağı	10 adet
Top veznesi	40 adet	Mükemmel Arş ¹¹⁶	12 adet
Bolari-i Keser	5 adet	Çam Ağacı	12 adet
El keseri	20 adet	Toparlık	14 adet
Testere	20 adet	Mükemmel Cıvata Dingili	12 adet
Marangoz baltası	10 adet	Varye	2 adet
Çeşitli Burgular	30 adet	Dimaççe	300 adet
Aşkı ¹¹⁷	5 adet	Verdinar ¹¹⁸	10 adet
Demir iğne	5 adet	El Manivelası	200 adet
Daldız ¹¹⁹	5 adet	Havan Sakalı	25 adet
Kamene ¹²⁰	5 adet	Elsid	10 adet
Çuvaldız	10 deste	Mükemmel cıvata yumağı	2 adet
Mühimmat sandığı	60 adet	Havan tomarı	20 adet

¹¹⁴ BOA, *MAD. d. 3389*, s. 22, 23.

¹¹⁵Hartuç; topçulukta bezden ya da kartondan yapılmış barut kesesi olup bu kesenin içinde bulunan barut miktarı da mermilerin gideceği mesafeye göre değişmektedir. Erendil, *a.g.e.*, 154.

¹¹⁶ Arş; taht, çardak, tavan, kubbe gibi anlamları vardır. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s.87.

¹¹⁷ Aşkı: Derilerin yüzlerini parlatmaya yarayan şimşirden yapılmış perdah aleti. Ümit Koç, *XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Sanayi*, s. 187.

¹¹⁸ Verdinar (Kökner): Çamgiller familyasının Abies cinsini oluşturan 40 kadar ağaç türünün ortak adıdır. Selüloz ve kâğıt endüstrisinde, inşaat ve mobilyalarda kullanılmaktadır. Neslihan Sönmez, *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, Ağustos,1997, İstanbul, s. 110.

¹¹⁹ Daldız: Marangozların ağaçları oymak için kullandıkları oluklu demir aletidir. Ali Püsküllüoğlu, *Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1995, s. 409.

¹²⁰ Kemane: "Yontucuların mermir vb. delmek için kullandıkları keskin kalem". Püsküllüoğlu, *a.g.e.*, s.930.

Uzun demirli zincir	100 adet	دوله Zula?	1.000 adet
Çalpara	50 adet	Kundak üzengisi	2 çift
Taban çivisi	200 adet	Alat-ı sarma	2 çift
Küskü ¹²¹	2 adet	Havan Yatağı	2 çift
Kefçe çivisi	4.000 adet	Kundak Harbesi	16adet
Çeşitli Çiviler	150 kıyye	Tekerlek Tabanı	8 adet
Kınneb ¹²²	50 deste	Toparlık Tabanı	8 adet
Sicim Burgusu	15 kıyye	Top Kefçesi	22 adet
Dört Parçalı Harar	11 çift	Tekerlek ve Toparlık Balatası	16 adet
Kâğıt Hartuç	20 adet	Arş Cıvatası	10 adet
Fitil ağacı	80 adet	Haç ağaç cıvatası	22 adet
Dingil başlı cıvata	60 adet		

10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde İstanbul'dan Erzurum'a topların taşınması için 12 adet mükemmel tekerlek ve bu tekerleklerin aksamı olarak 4 adet demir dingil, 1,5 kıyyelik 33 adet demir maymuncuk, 10 adet toparlık¹²³, 12 adet maymuncuk bayrağı bulunmaktadır. Top arabalarının dingili ve tekerlekler için kullanılan tüm parçalar demirden yapılmaktaydı¹²⁴. Ayrıca 200 adet top sakalı, 33 adet 0, 5 kıyyelik top kefçesi¹²⁵ Erzurum Kalesi'nde bulunmaktadır¹²⁶.

Sonuç

Erzurum Kalesi, Osmanlı Devleti'nin şark hududun da Kafkasya ve İran'a açılan tarihi ipek yolunun en önemli kavşak noktasın da bulunmaktadır. Bu nedenle askeri ve stratejik öneme haiz bir kale konumundadır. Osmanlı ordusunun gerek İran ve gerekse de Kafkasya'ya yönelik askeri seferleri

¹²¹ Küskü: Taşları yerinden oynatmak ya da taşta, duvara delik açmak kullanılan uzun, ağır, bir ucu sivri manivela demir. Sönmez, s. 69.

¹²² Kınneb: Bir tür İnce sicimdir. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1998, s. 515.

¹²³ Toparlık; Topu araba haline getiren ve önünde hayvan koşulmasına uygun düzeni bulunan tekerlekli sandıktır. Bu iki tekerlekli araç mevzideki topu toparlamasından dolayı muhtemelen bu ismi almıştır. Erendil, *a.g.e.*, s. 160.

¹²⁴ Ayduz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 235.

¹²⁵ Farsça da kefçe kefçe anlamına gelmektedir. Kefçegir ise top dökümü için eritilen demiri başka bir yere nakleden işçiye verilen addır. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 237.

¹²⁶ BOA, *MAD. d 3389*, s. 22.

organize edildiği, askeri ve lojistik anlamda önemli bir üs durumundadır. Stratejik konumundan dolayı çeşitli türde silah ve mühimmat Erzurum Kalesi'nde bulundurulmuştur. Bu silah içerisinde dönemin en etkili ve vurucu özelliğine sahip olan çeşitli çap ve büyüklükte toplar da yer almıştır. Bu topların bir kısmı İstanbul'dan Erzurum'a nakledilen toplar olduğu gibi Erzurum Tophânesi'nde top dökümü de gerçekleştirilmiştir. Erzurum Kalesi'nden civar kalelere nakledilen toplarda yer almıştır.

18. yüzyılda Erzurum Kalesi'nde mevcut bulunan toplara bakıldığında şayka, şâhi, miyane, şakaloz ve havan toplarının olduğu görülmektedir. Şâhi topunun diğer toplara nazaran daha fazla bulunduğu görülmektedir. 1742-1776 tarihleri arasında da kale kuşatmalarında kullanılmakta olan ve büyük çapta gülle atan şayka topundan 1'er tane kalede yer almıştır. Topların intikalinde top arabaları ve top arabalarının aksamında kullanılan pek çok parça Erzurum Kalesi'nde tamir, bakım ve onarımdan geçirilmiştir. Top arabaları İstanbul'dan Trabzon'a ve Trabzon'dan da Erzurum Kalesi'ne nakledilmiştir.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV KAYNAKLAR

1. 1. Muallim Cevdet Tasnifi- Askeriye (C. AS.)

21867, 49794, 52653, 45784.

1. 2. Maliyeden Müdevver Defter Tasnifi (Mad. d.)

3389

1. 3. Bâb-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemi Defterleri (D.BŞM. d)

2950

1. 4. Bâb-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemi Tophâne-i Âmire Defterleri (D.BŞM. TPH.d) 18649, 18701.

2. TETKİK ESERLER

AGOSTON, Gabor; “Osmanlı İmparatorluğunda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi (1450- 1700)”, *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 622- 633.

AYDÜZ, Salim; *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi- Sayı 215, Ankara, 2006.

_____; “Osmanlı Devletinde Ateşli Silah Sanayi ve Top Döküm Teknolojisi (1453- 1566)”, *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 633-642.

DEVELİOĞLU, Ferit; *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügât*, Ankara, 1998.

- ERENDİL, Muzaffer; *Topçuluk Tarihi*, Genel Kurmay Basım Evi, Ankara, 1988.
- ERTAŞ, Mehmet Yaşar; “Osmanlı Devletinde Sefer Organizasyonu”, *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 590- 597.
- ERENDİL, Muzaffer; *Topçuluk Tarihi*, Genel Kurmay Basım Evi, Ankara, 1988.
- Eralp, T. Nejat; *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.
- GÖLEN, Zafer; *Osmanlı Devletinde Baruthane-i Amire(XVIII. Yüzyıl)*, Ankara, 2006.
- İŞPİRLİ, Mehmet; “Araba”, *DİA*, C. III, İstanbul, 1991, s. 243-245.
- İLGÜREL, Mücteba; Osmanlı Devletinde Ateşli Silahlar”, *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 605- 611.
- KOÇ, Ümit; *XVI. Yüzyılda Anadolu'da Sanayi*, Ankara, Nisan 2006.
- KONYALI, İbrahim Hakkı; *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum*, İstanbul 1960.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali; *Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1995.
- SERTOĞLU, Mithat; *Osmanlı Tarihi Lügati*, İstanbul 1986.
- SEVİNÇ, Tahir; “17. Yüzyıl Sonlarında Başarısız Bir Sefere Girişimi: 1695 Mora Seferi”, *History Studies, Volume, 2/ 3*, 2010, s. 285- 306.
- TAŞKIRAN, Cemalettin; “Yükselme Döneminde Osmanlı Ordusu”, *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 562- 572.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; Osmanlı Devleti Teşkilatından *Kapukulu Ocakları (Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı)*, C. I, II; T.T.K., Ankara, 1988.

